

Tarımsal Ürünlerde Rekabet Gücü: Bölgesel Bir Analiz*

Competitiveness of Agricultural Products: A Regional Analysis

Halil TUNCA¹¹ Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi htunca@pau.edu.tr Orcid ID: 0000-0002-1449-940X

Makale Bilgisi: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 22.03.2020
Düzeltilme Tarihi: 10.05.2020
Kabul Tarihi: 05.06.2020

Article Info: Research Article
Date Submitted: 22.03.2020
Date Revised: 10.05.2020
Date Accepted: 05.06.2020

Özet

Tarım sektörü, gıda güvenliğini sağlama ve istikrarlı bir ekonomik gelişmeye yardımcı olmak gibi hayati görevlere sahiptir. Bu görevlerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için hangi tarımsal ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bu sebepten ötürü bu çalışmanın amacı Türkiye'deki illerin tarımsal ürün gruplarındaki karşılaştırmalı üstünlüğünün hesaplanmasıdır. Bunun için Balassa tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılmıştır. 2015 ve 2018 yılları için yapılan hesaplamada Uyumlaştırılmış Mal Tarım ve Kod (HS) sistemi kullanılmış ve ihtiyaç duyulan veriler TÜİK'dan elde edilmiştir. Çalışma sonuçları herhangi bir ilin sahip olduğu tarımsal performans ve rekabetçi yapı açısından ön plana çıkmadığını göstermektedir. HS 04 ve HS 11 ürün gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan il sayısı en fazladır. HS 13 ve HS 24 ise en kötü performansa sahip olan ürün gruplarıdır. Ankara, Adana, Burdur, Bursa, Denizli, Gaziantep, Mersin ve Konya karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan illerdir. Ardahan, Bayburt, Karaman, Muş, Kütahya, Kars, Elazığ, Erzurum, Adıyaman ve Bitlis gibi illerin ise hiçbir ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Türkiye, İl

JEL kodları: F10, F14, Q17, R19

Abstract

The agricultural sector has vital tasks such as providing food security and helping sustainable economic development. In order to fulfill these tasks, it is required to know which agricultural products have comparative advantages. For these reason, the aim of this study is to measure the comparative advantages in agricultural product groups of provinces in Turkey. Hence it was employed Revealed Comparative Advantages index developed by Balassa. This study cover 2015 and 2018, and Harmonized Goods Definition and Code (HS) system was used and all required data were obtained from TURKSTAT. The results of this study show that any province hasn't a plain comparative advantage in any agricultural product group. In the HS 04 and HS 11 product groups, the number of provinces that have a comparative advantage is the highest. HS 13 and HS 24 are the worst performing product groups. Ankara, Adana, Burdur, Bursa, Denizli, Gaziantep, Mersin and Konya are provinces that the highest agricultural comparative advantages. On the other hand, it is observed that provinces such as Ardahan, Bayburt, Karaman, Muş, Kütahya, Kars, Elazığ, Erzurum, Adıyaman and Bitlis do not have comparative advantages in any agricultural product groups.

Keywords: Agriculture, Released Comparative Advantages, Turkey, provinces

JEL codes: F10, F14, Q17, R19

* Çalışma etik kurul ve yasal izin alınması kapsamında değildir. İntihal raporu alınmıştır.

1. GİRİŞ

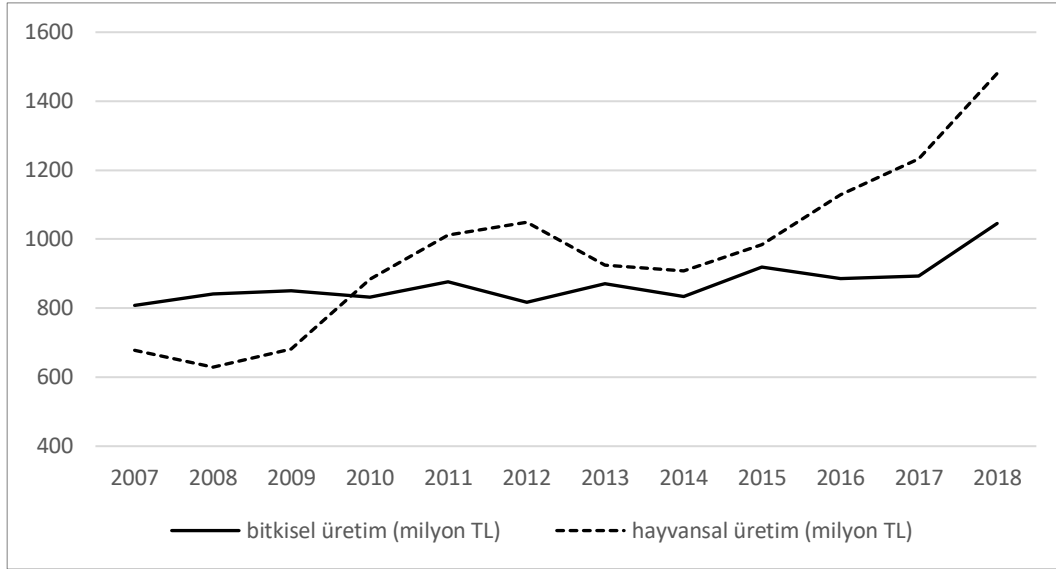
Artan nüfusun beslenmesi ve gıda güvenliği, gelir dağılımında adaletin sağlanması, çevre ve insan sağlığı gibi konuların giderek önem kazanması tarım sektörünün de önemini korumasına neden olmaktadır. Özellikle sanayileşme ile birlikte yaşanan kentleşme olgusu artan nüfusun doyurulmasını yani gıda güvenliğini önemli bir noktaya taşımıştır. Bununla birlikte başta tarım arazisi olmak üzere tarımsal üretimde kullanılan girdilerdeki kıtlık ve iklim değişiklikleri, doğal kaynakları ve üretim faktörlerini arttırarak tarımsal üretimin arttırılamayacağını göstermektedir. Bu nedenle tarımsal üretimde istikrarı sağlamanın en güvenli yolu kaynakların optimal düzeyde dağıtılması ve maksimum verimin elde edilmesidir.

İktisatçılar serbest ticaretin, optimal kaynak dağılımını sağlamada etkili olacağını ileri sürmektedirler. Ricardo'nun Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, faktör donatımına dayanan Heckscher-Ohlin modeli serbest ticaretin uzmanlaşmaya yol açtığını ve ülkelerin refahını arttırdığını ifade eder. Dış ticaret yazınında geliştirilen diğer teorik modeller, (Filiztekin, 2006: 102-103) varsayımlar değiştirildikçe ülkelerin uzmanlaşma kalıpları ve bunların değişimleri konusunda farklı sonuçlara varıldığını göstermektedir. Bu nedenle uzmanlaşmanın var olup olmadığı yada sürekliliği ampirik bulgulara dayanan bir araştırma sorusu haline gelmektedir. Teorik modellerde uzmanlaşma kavramı belirli olmasına rağmen, verilere ulaşmada karşılaşılan güçlükler nedeniyle nasıl ölçüleceği konusunda geniş bir tartışma bulunmaktadır. Teorik temeli zayıf olmakla beraber literatürde en çok kullanılan yöntem Balassa (1965) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksidir (Filiztekin, 2006: 107).

Bu çalışmada Türkiye'deki illerin tarımsal üretimde sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükleri ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Uyumlaştırılmış Mal tanım ve kod sisteminin tarım sektörü ile ilgili olan ilk 24 faslına ait ihracat verileri kullanılarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi hesaplanmıştır. Bilgimiz dahilinde bölgesel düzeyde yapılmış olan bu ilk çalışma ile illerin hangi tarımsal ürünlerde rekabet gücüne sahip oldukları ortaya konulacak ve tarım sektöründeki optimal kaynak dağılımı ile ilgili yararlı bilgilere ulaşılabilecektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Devam eden bölümde Türkiye'de ve bölgesel düzeyde tarımsal üretim hakkında çok kısa bilgiler verildikten sonra literatürde yer alan çalışmalar sunulacaktır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ile yöntem ve beşinci bölümde ise elde edilen ampirik bulgular tartışılacaktır. Çalışma sonuç bölümü ile sona erecektir.

2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ

Türkiye'nin tarımsal üretim değeri 2007-2018 dönemi arasında 850 milyon TL civarında durağan bir yapı göstermektedir. 2018 yılını hariç tutarsak, 2007-2017 döneminde bitkisel üretim değeri yıllık ortalama %0,95 artış göstermiştir. Dönem içerisinde en yüksek değerine 2015 yılında ulaştıktan sonra 2018 yılında 1046 milyon TL'ye ulaşmıştır.

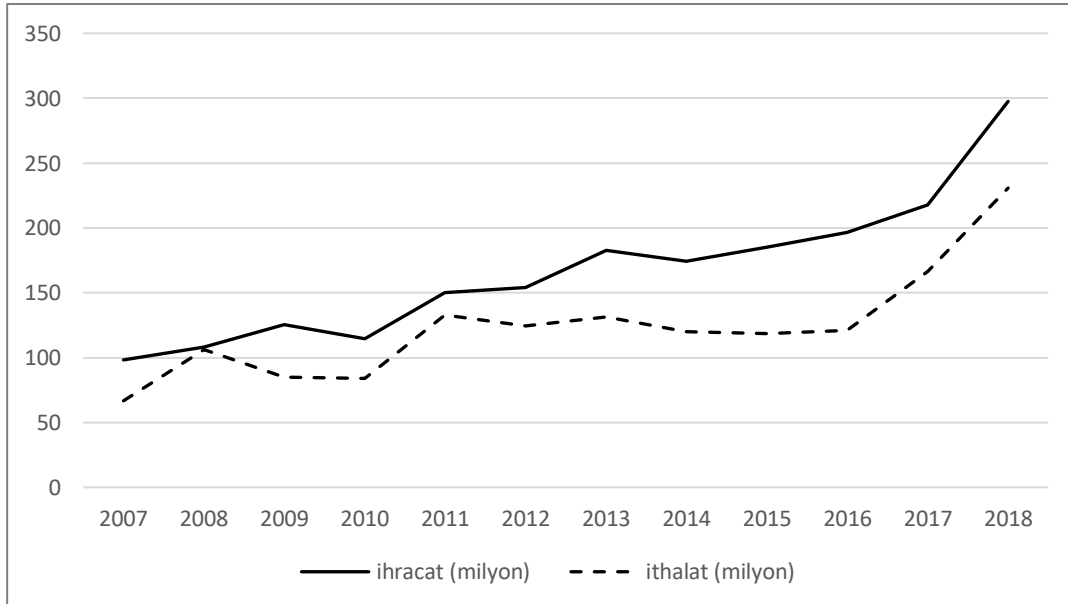

Şekil 1: Türkiye'deki bitkisel ve hayvansal üretim değerleri (Reel)

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, (Erişim Tarihi: 05.10.2019)

Bitkisel üretimin gösterdiği bu dalgayı seyir, tarım sektöründe geleneksel üretimin önemli bir paya sahip olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan hayvansal üretim 2012 yılında yaşanan bir daralmadan sonra çok ciddi büyüme trendi göstermektedir. 2008 yılındaki 630 milyon TL ile en düşük seviyesine gerileyen hayvansal üretim değeri daha sonra yıllık ortalama %7,5'lük bir büyüme göstermiştir. Bu rakamlar da hayvansal üretimin daha istikrarlı bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'deki tarımsal ürünlerin dış ticaretinde görülen gelişim seyri ise aşağıdaki şekil yardımıyla incelenebilir

Şekil 2: Türkiye'deki tarımsal ürünlerin dış ticareti, Reel

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, (Erişim Tarihi: 05.10.2019)

Şekil 2' den de görülebileceği gibi tarımsal dış ticaret istikrarlı bir şekilde artış göstermektedir. Dönem içerisinde tarımsal ihracatın ithalattan sürekli daha fazla olması tarımsal dış ticarete Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiğiine işaret etmektedir. Bununla birlikte ihracatın yıllık ortalama %11,3'lük bir artış göstermesinin yanında ithalatın yıllık ortalama %15 artması tarımsal dış ticaret dengesinin bozulduğunu göstermektedir. Diğer taraftan ihracatın tarımsal üretim içerisindeki payı ortalama olarak %9'dur. Bu durumda Türkiye'deki tarımsal üretimin daha çok yurtiçi piyasalara yönelik yapıldığını ifade etmektedir.

İl düzeyindeki bitkisel ve hayvansal üretim değerleri için hesaplanan tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 1'de sunulmuştur. Tabloda ilk göze çarpan unsur değişim katsayısının yüksek olmasıdır. Bu durum tarımsal üretimin her ilde farklı olmasına rağmen önemli dalgalanmalar gösterdiğine işaret etmektedir. Tabloda yer alan tanımlayıcı istatistikler 2007-2018 dönemini kapsayan ve TÜİK'den elde edilen veri seti kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 1: İl düzeyinde bitkisel ve hayvansal üretim için tanımlayıcı istatistikler

	bitkisel üretim					hayvansal üretim				
	ort.	std. sapma	değişim katsayısı	min	mak	ort.	std. sapma	değişim katsayısı	min	mak
İstanbul	320	75	23	211	483	674	249	37	421	1211
Tekirdağ	1213	427	35	712	1953	1033	331	32	608	1742
Edirne	1411	372	26	845	2176	999	308	31	588	1566
Kırklareli	704	232	33	420	1159	953	362	38	456	1649
Balıkesir	2061	461	22	1320	2882	3856	883	23	2726	5806
Çanakkale	1892	619	33	1096	3326	1524	575	38	759	2706
İzmir	3771	881	23	2209	4952	4172	1953	47	2360	8816
Aydın	2238	752	34	1202	3650	1856	755	41	998	3648
Denizli	1994	623	31	1069	3262	1587	757	48	675	3320
Muğla	2112	543	26	1211	2844	1262	636	50	565	2908
Manisa	2923	824	28	1902	4755	2094	627	30	1494	3432
Afyonkarahisar	1457	443	30	883	2344	2276	946	42	1451	4507
Kütahya	787	210	27	476	1138	1057	438	41	527	2034
Uşak	673	252	37	268	1101	858	340	40	374	1382
Bursa	3004	990	33	2114	5536	1490	571	38	956	2934
Eskişehir	1105	450	41	546	1981	1027	403	39	563	1942
Bilecik	484	106	22	309	681	280	71	25	216	475
Kocaeli	389	84	22	251	511	729	163	22	566	1039
Sakarya	1370	427	31	864	1982	1296	346	27	947	2079
Düzce	523	231	44	301	1069	328	118	36	167	540
Bolu	403	125	31	298	693	1472	651	44	836	2621
Yalova	205	30	15	164	258	83	30	36	55	142
Ankara	2655	795	30	1326	4178	2240	1361	61	1087	5497
Konya	4939	2246	45	2016	9287	4787	2458	51	2211	10129
Karaman	1640	710	43	717	3059	610	345	57	240	1349
Antalya	7367	1970	27	4410	10754	1313	598	46	576	2647
Isparta	1326	370	28	815	2187	799	366	46	336	1522

Burdur	665	202	30	343	980	1342	636	47	526	2579
Adana	3719	1295	35	2350	6755	1555	667	43	664	2997
Mersin	5044	1528	30	3597	8449	1317	523	40	607	2504
Hatay	2429	382	16	1984	3217	785	366	47	405	1559
Kahramanmaraş	1531	423	28	935	2303	1082	678	63	457	2534
Osmaniye	840	207	25	495	1234	495	186	38	247	899
Kırkkale	380	174	46	130	749	339	170	50	115	713
Aksaray	1010	351	35	519	1671	1295	825	64	413	3167
Niğde	1307	544	42	688	2399	1135	701	62	340	2607
Nevşehir	837	262	31	482	1308	428	213	50	197	912
Kırşehir	619	216	35	360	1065	769	617	80	270	2357
Kayseri	1193	467	39	565	2096	1816	850	47	879	3614
Sivas	784	319	41	321	1288	1980	938	47	747	3825
Yozgat	1040	337	32	506	1574	1268	587	46	527	2503
Zonguldak	303	103	34	178	488	431	137	32	222	733
Karabük	82	17	20	58	108	177	63	36	102	328
Bartın	198	56	28	107	259	283	66	23	201	449
Kastamonu	507	101	20	373	658	1276	537	42	625	2344
Çankırı	337	75	22	189	447	646	328	51	348	1326
Sinop	310	102	33	148	463	435	153	35	221	714
Samsun	2406	623	26	1416	3577	1553	631	41	837	2860
Tokat	1431	428	30	863	2347	1180	601	51	516	2599
Çorum	1046	348	33	518	1748	1273	488	38	674	2292
Amasya	1014	342	34	513	1715	859	494	57	452	1997
Trabzon	808	300	37	406	1366	680	232	34	416	1171
Ordu	1306	788	60	632	3177	831	364	44	422	1653
Giresun	766	456	59	320	1952	482	213	44	278	961
Rize	1214	548	45	580	2441	167	78	47	91	377
Artvin	368	136	37	230	645	406	166	41	177	745
Gümüşhane	199	70	35	125	315	362	125	35	215	632
Erzurum	389	123	31	226	587	2718	1457	54	1088	5861
Erzincan	411	97	24	254	608	663	330	50	319	1366
Bayburt	81	34	42	29	139	350	162	46	154	718
Ağrı	196	45	23	121	276	1726	941	55	628	3752
Kars	161	77	48	104	394	1916	1068	56	660	4119
İğdır	201	83	41	110	341	862	600	70	245	2128
Ardahan	32	15	48	14	58	1090	510	47	518	2190
Malatya	992	442	45	353	1733	937	458	49	463	1914
Elazığ	571	196	34	388	997	1065	523	49	575	2336
Bingöl	98	21	22	70	134	792	434	55	291	1546
Tunceli	58	14	25	37	90	335	150	45	140	584
Van	203	77	38	136	373	1971	855	43	803	3747
Muş	302	147	49	135	642	1660	726	44	673	3152

Bitlis	258	145	56	119	535	725	309	43	288	1338
Hakkari	148	25	17	79	178	472	229	48	205	960
Gaziantep	1636	992	61	890	4369	1082	765	71	298	2921
Adıyaman	873	479	55	397	2058	519	304	59	212	1171
Kilis	347	150	43	173	613	167	89	53	50	321
Şanlıurfa	3986	1650	41	1943	7964	1894	1084	57	604	4376
Diyarbakır	1958	714	36	834	3217	2112	1462	69	823	5602
Mardin	1296	494	38	555	1983	821	425	52	248	1645
Batman	326	122	37	110	507	642	400	62	171	1592
Şırnak	205	71	35	65	310	427	302	71	142	1173
Siirt	363	151	42	117	617	578	348	60	142	1378

En yüksek bitkisel üretim değerine sahip olan ilk beş il sırası ile Antalya, Mersin, Konya, Şanlıurfa ve İzmir'dir. Bu iller arasında ise en yüksek değişim katsayısına sahip olan bir başka deyişle üretiminde en fazla dalgalanma yaşanan iller ise Konya ve Şanlıurfa'dır. Bu sonuçlarda iklimsel avantajlara sahip olan illerin önemli üretim düzeylerine sahip olduklarına işaret etmektedir. Diğer taraftan en yüksek ortalama hayvansal üretim değerlerine sahip olan iller ise Konya, İzmir, Balıkesir, Erzurum, Afyon ve Ankara'dır. En yüksek değişim katsayısına sahip olan iller ise Konya, Erzurum ve Ankara'dır. Bu sonuçlar tarımsal üretimde genel olarak yıldan yıla büyük değişimler ortaya çıktığını göstermekte ve istikrarsızlığın coğrafi konum ile yakından ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bugüne kadar Türk tarımının rekabet gücünü araştırmaya yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar birbirlerinden karşılaştırmaya konu edilen ülke grupları ve mal/ürün grupları bakımından farklılaşmaktadır. Bazı çalışmalar tarım sektörünün tamamını araştırma konusu yapmışken bazıları belli bir ürün grubu üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Ülkeler arasında karşılaştırma yapan ve tarım sektörünün genelini kapsayan çalışmalardan, Karaalp (2011), 1996-2008 dönemini kapsayan çalışmasında Türkiye ile Bağımsız Devletler Topluluğu arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri 16 farklı mal grubunu ele alarak araştırmıştır. Çalışma sonuçları Türkiye'nin tarım sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Türkiye ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında yoğun bir ikili ticaretin yaşandığı ve endüstri içi ticaretin de geliştiği belirtilmiştir. Erkan (2012), 2000-2008 yılları arasını kapsayan çalışmasında Türkiye ile Suriye'nin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenmesi için STIC Rev. 3 sınıflandırmasını kullanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre 66 mal grubunun sadece 9'unda Türkiye, Suriye karşısında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir. Şahinli (2013), 2008 yılı için Türkiye ile AB arasındaki tarımsal rekabet gücünü hesaplamıştır. 420 tarımsal ürün için yapılan analizde Türkiye'nin 95 üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirtilmiştir. Yalçinkaya vd. (2014), Türkiye'nin Çine karşı olan rekabet gücünü ISIC Rev. 4 kapsamından sınıflandırılan sektörleri ele alarak incelemişlerdir. 2002-2013 dönemi için hesaplanan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi sonuçlarına göre Türkiye tarım sektöründe Çin'e karşı rekabet gücüne sahip değildir. Kalaycı (2017), serbest ticaret anlaşması imzalanan ülkelerle yapılan dış ticarete Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğünü STIC Rev. 3 sınıflandırmasını kullanarak

2012-2016 dönemi için analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar Türkiye'nin canlı hayvanlar ve gıda maddeleri sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Bashimov (2017a), 2001-2015 dönemi için MINT ülkelerinin tarımsal hammaddeler ve gıda ürünlerindeki karşılaştırmalı üstünlüğünü araştırmıştır. Çalışma sonuçları incelenen ülke grubu içinde Endonezya ve Türkiye'nin yüksek rekabet gücüne sahip olduklarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre Türkiye tarımsal hammaddeler ve gıda maddelerinde net ihracatçı ülke konumundadır. Güneş ve Tan (2017), Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ticarete konu olan, tarım sektörü de dâhil 14 sektör için statik ve dinamik AKÜ endeksi hesaplamışlardır. Çalışma sonuçları Türkiye'nin Rusya karşısında statik karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu fakat benzer sonuçların dinamik analizde ortaya çıkmadığını vurgulamaktadır.

Türkiye tarım sektörü için zaman serisi analizi yapan ve rekabetçi gücünün gelişimini inceleyen çalışmalar da literatürde önemli bir yer teşkil etmektedir. Baltacı vd. (2012), 2002-2009 dönemini ele alarak Türkiye'nin rekabetçi sektörlerini STIC Rev. 3 sınıflandırmasına göre belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre en rekabetçi sektörler arasında meyve-sebzeler sektörü ile şeker, şeker ürünleri ve bal sektörü yer almaktadır. Şahinli (2014), 2000-2011 yılları arasında Türkiye tarım sektörünün rekabet gücünün belirlenebilmesi için 601 adet tarımsal ürün için AKÜ endeksi hesaplanmıştır. Sonuçlar Türkiye'nin 78 adet tarımsal üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Erkan vd. (2015), 1993-2012 yılları arasında Türkiye'nin dünya piyasalarında karşılaştırmalı üstünlüğünü belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçları Türkiye'nin sebze ve alt gruplarında önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sahip olunan üstünlüğün incelenen dönemde giderek azaldığı belirtilmektedir. Şahin (2016), Türkiye'nin tarımsal gıda ürünlerindeki rekabet gücünü 2000-2014 döneminde STIC Rev. 3 sınıflandırmasını kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonuçları tarımsal gıda ürünlerinde rekabet gücünün düşük olduğunu göstermektedir. Sarıçoban ve Kösekahyaoglu (2017), STIC Rev. 3 sınıflandırmasını kullandıkları çalışmalarında 1996-2015 dönemi için Türkiye'nin tarımsal ürün gruplarındaki rekabet gücünü incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye'nin 66 tarımsal ürün grubundan 24'ünde rekabet avantajına sahip olduğu 42 ürün grubunda ise rekabet dezavantajına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin rekabet avantajına sahip olduğu ürün gruplarının sadece 7'sinde güçlü üstün konumda olduğu tespit edilmiştir. Özgün ve Uzunöz (2017), 2001-2015 döneminde Türkiye gıda ürünleri sektörünün nasıl bir gelişim gösterdiğini araştırmışlardır. Çalışma sonuçları Türkiye'nin gıda ürünleri sektöründe rekabetçi bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Bashimov (2017b), 2002-2015 yıllarını kapsayan çalışmada Harmonize Sistem sınıflandırmasını kullanarak Türkiye tarım sektörünün karşılaştırmalı üstünlüğünü analiz etmiştir. AKÜ endeksi sonuçlarına göre Türkiye 11 ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe ve 13 ürün grubunda karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir. Bashimov (2018), 2001-2015 dönemini kapsayan çalışmada Türkiye'de canlı hayvanlar ve hayvansal ürünlerin dış ticaret yapısı ve rekabetçilik düzeyini analiz etmiştir. Araştırma bulguları söz konusu ürün gruplarında rekabet gücünün oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Keskingöz (2018), 2001-2017 dönemi için Harmonize Sistem sınıflandırmasını kullanarak Türk tarım sektörünün 24 fasıla göre rekabetçi gücünü analiz etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre Türkiye, 24 fasıldan 12'sinde karşılaştırmalı üstünlüğe, 11'inde ise rekabet gücüne sahiptir.

Rekabet gücü analizlerini spesifik bir veya birkaç ürün grubu için yapan çalışmalardan bazıları ise şu şekildedir. Serin ve Civan (2008), 1995-2005 döneminde Türkiye'nin AB piyasasında domates, zeytinyağı ve meyve suyu sektörlerinde rekabetçi üstünlüğe sahip olup olmadığını araştırmışlardır. Ulaştıkları sonuç, Türkiye'nin meyve suyu ve zeytinyağında güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu fakat domates piyasasında bu sonucun geçerli olmadığını göstermektedir. Fidan (2009), Türkiye'nin AB ülkeleri karşısındaki 1990-2003 dönemi için narenciyedeki rekabetçiliğini ölçtüğü çalışmasında AKÜ ve RTA endekslerini hesaplamıştır. Elde edilen sonuçlar Türkiye'nin özellikle limon ve greyfurtta önemli rekabetçi güce sahip olduğunu göstermektedir. Çoban vd. (2010), Türk tarım sektörünün AB ülkeleri karşısındaki rekabet gücünü 1996-2007 dönemi için incelemişlerdir. Analiz sonuçları Türkiye'nin meyve-sebze, şeker-bal ve şeker hammaddesi ürün gruplarında yüksek rekabet gücüne canlı hayvan ürün grubunda ise oldukça düşük rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Şahinli (2012), Türkiye ve AB üyesi ülkelerde canlı hayvancılık sektörünün rekabet gücünü araştırmıştır. Çalışma sonuçları Türkiye'nin canlı hayvancılık sektöründe AB üyesi ülkelere ait piyasalarda karşılaştırmalı üstünlük ve rekabet gücüne sahip olmadığına işaret etmektedir. Peker (2015), 1994-2011 dönemi için hububat-baklagil alt sektörünün AB pazarı karşısında rekabet gücü araştırılmıştır. Belli ürünlerde yüksek rekabet gücüne sahip olursa bile bu durumun oldukça dalgalı bir seyir izlediği ve rekabet gücünün zaman içerisinde giderek azaldığı belirtilmiştir. Kuşat (2019), su ürünleri sektöründe Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü 2013-2017 dönemini ele alarak incelemiştir. Sonuçlar en yüksek rekabet gücüne sahip ülkenin Hindistan olduğunu göstermektedir. Hindistan ve Vietnam'dan sonra Türkiye'nin de rekabet gücü oldukça yüksek bulunmuştur. Terin ve Yavuz (2019), Türkiye'nin kanatlı eti ticaretindeki rekabetçi gücünü belli başlı ihracatçı ülkeler ile karşılaştırarak analiz etmişlerdir. 2001-2017 dönemi için yapılan analiz sonuçları Türkiye'nin orta düzey rekabet gücüne sahip olduğunu fakat var olan rekabet gücünün dönem içerisinde giderek arttığını göstermektedir.

Yukarıda kısa bir özeti vermeye çalışılan oldukça geniş literatürde, Türkiye için yapılmış olan bölgesel bir analize rastlanılmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğu giderebilmek amacı ile konuya mikro düzlemde yaklaşmakta ve illerin tarımsal ihracat performansları incelenmeye çalışılmaktadır.

4. YÖNTEM ve VERİ SETİ

Ekonomik teoriye göre iki bölge ya da ülke arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğü hesaplayabilmek için ilgili ülkeler arasında ticaretin olmadığı durumdaki ilgili mallar ile ilgili görelî fiyatların kullanılması gerekmektedir. Bununla birlikte görelî fiyatlara ilişkin veri setine ulaşmanın neredeyse imkânsız olması teoriye dayalı hesaplamaların mümkün olmadığını göstermektedir. Bu nedenle bir ülke veya bölgenin karşılaştırmalı üstünlüğünü dolaylı olarak ölçülmesine imkân tanıyan bir proxy modelin belirlenmesi zorunluluğu doğmuştur. Görelî fiyatları hesaplamak için gerekli verilerin yokluğunda (girdi fiyatları gibi) Balassa, karşılaştırmalı üstünlüğü hesaplamak için yaygın olarak kullanılan bir yöntem geliştirmiştir (Beyene, 2017: 56-57). İlk önce Liesner (1958) tarafından ortaya atılan daha sonra Balassa (1965) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) kavramı için devam

edilen yıllarda birçok farklı alternatifler geliştirilmiştir^b. Bu çalışmada kullanılan Balassa'nın geliştirmiş olduğu AKÜ endeksi, bir ülke veya bölgenin belirli bir ürün açısından gerçekleştirdiği nispi ihracat payının analize konu olan tüm ülkeler ve tüm ürünler açısından gerçekleştirdiği nispi ihracat payına oranını ifade etmektedir (Saraçoğlu, 2015:4). Ülkelerin mevcut ihracat verilerinden yararlanılarak oluşturulan bu indeks, karşılaştırmalı üstünlüğün nedenine inmeden görünen bir avantaj farkının olup olmadığını açıklamaya çalışmaktadır (Erkan, 2012:198). AKÜ endeksi şu şekilde formüle edilebilir.

$$AKÜ_{ij} = \frac{x_{ij}/x_i}{x_{wj}/x_w} \quad (1)$$

(1) nolu denklemdeki $AKÜ_{ij}$, i bölgesinin j ürünüdeki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksini, x_{ij} , i bölgesinin j malı ihracatını, x_i , i bölgesinin toplam ihracatını, x_{wj} , j ürününün toplam dünya ihracatını ve x_w , toplam dünya ihracatını göstermektedir (Balassa ve Nolan, 1989:9). Endeks değeri 0 ile ∞ arasında değer almaktadır. Endeks değerinin 1'den büyük olması ilgili ülkenin ilgili üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu, 1'den küçük olması ise karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu göstermektedir. Hinloopen ve Marrewijk (2001), ampirik uygulamada daha sağlıklı çıkarsamalarda bulunmak ve tutarlı yorumlar yapabilmek için endeksin 1'den büyük olması durumunda ilave sınıflandırmalar yapmışlardır. Buna göre,

- $0 < AKÜ_{ij} < 1$; karşılaştırmalı üstünlük yoktur.
- $1 < AKÜ_{ij} \leq 2$; zayıf karşılaştırmalı üstünlük vardır
- $2 < AKÜ_{ij} \leq 4$; orta karşılaştırmalı üstünlük vardır
- $4 < AKÜ_{ij}$; güçlü karşılaştırmalı üstünlük vardır

(1) nolu denklem ile ifade edilen AKÜ endeksi ile ilgili açıklanması gereken bir diğer önemli nokta "dünya" ile ne kastedildiğidir. Bu ifadedeki anlam araştırma örneğine göre değişkenlik göstermektedir ve en geniş anlamıyla dünyanın ihracatını gösterebileceği gibi bir grup ülkenin hatta tek bir ülkenin ihracatını da gösterebilir (Erlat ve Erlat, 2012: 12). Bu çalışmada Türkiye'deki illerin tarımsal ürünlerdeki karşılaştırmalı üstünlükleri araştırıldığı için (1) nolu denklemdeki "dünya" ihracatı Türkiye'nin toplam ihracatını göstermektedir.

Bu çalışmada Türkiye'deki illerin tarımsal ürün ticaretindeki performansları 2015 ve 2018 yılları ihracat verileri kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. 2018 yılı illere ait tarımsal ihracat verilerinin elde edilebildiği son yıl olduğu için seçilmiştir. Diğer yandan karşılaştırma olanağı elde edebilmek için 2015 yılı kullanılmıştır. Karşılaştırmada benzer ekonomik koşulların, daha tutarlı sonuçlar elde edilmesinde yardımcı olacağı düşünüldüğünden birbirine yakın iki yıl çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Uyumlaştırılmış (Harmonize) Mal Tanım ve Kod Sisteminin (HS) 2 haneli ihracat verileri kullanılmıştır. 2 haneli Harmonize mal tanım sınıflandırmasının ilk 24 faslı tarımsal ürün ve grupları ifade etmektedir ve bu sınıflandırma aşağıdaki Tablo 2'de yer almaktadır. Çalışmada kullanılan bütün ihracat verileri Türkiye İstatistik Kurumunun Dış Ticaret İstatistikleri veri tabanından elde edilmiştir.

^b Ayrıntılı açıklama için Vollrath (1991) ve Saraçoğlu (2015)'na bakılabilir.

Tablo 2: HS sınıflandırmasındaki tarımsal ürünlere ait kategoriler

1	Canlı hayvanlar
2	Etler ve yenilen sakatat
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar
4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler
5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)
6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular
8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat
10	Hububat
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni
12	Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem
13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları
17	Şeker ve şeker mamulleri
18	Kakao ve kakao müstahzarları
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri
20	Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülasaları, çay hülasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı

5. AMPİRİK SONUÇLAR

Türkiye'deki illerin tarımsal rekabet gücünü ölçebilmek için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi 2015 ve 2018 yılları için hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda sunulmuştur. Aşağıdaki Tablo 3'de AKÜ indeks sonuçları tarımsal ürün ve gruplara göre elde edilen sonuçları göstermektedir.

Tablo 3: HS sınıflandırmasına göre AKÜ indeks sonuçları: il sayıları

HS sınıfı	2015				2018			
	0<AKÜ<1	1<AKÜ<2	2<AKÜ<4	4<AKÜ	0<AKÜ<1	1<AKÜ<2	2<AKÜ<4	4<AKÜ
1	73	1	3	4	71	1	2	7
2	61	4	6	10	66	3	5	7
3	68	2	5	6	69	1	4	7
4	57	7	6	11	59	4	7	11
5	70	1	5	5	70	3	3	5
6	69	2	1	9	66	3	6	6
7	60	10	4	7	57	10	9	5
8	60	11	10	0	59	11	10	1
9	72	2	1	6	71	3	3	4
10	69	4	4	4	67	4	3	7
11	56	6	5	14	58	5	5	13
12	61	7	5	8	65	4	6	6
13	78	1	0	2	79	0	0	2
14	71	1	2	7	73	2	1	5
15	74	4	0	3	74	4	3	0
16	67	6	3	5	72	3	3	3
17	65	5	7	4	68	1	8	4
18	69	4	5	3	70	6	1	4
19	58	8	8	7	59	10	4	8
20	62	7	8	4	58	10	5	8
21	67	7	4	3	71	5	4	1
22	67	3	5	6	60	9	3	9
23	64	8	5	4	67	5	3	6
24	79	1	0	1	79	1	0	1

Tablo 3'e göre HS 11 (değirmencilik ürünleri ...) ürün grubunda 2015 yılında 25 il ve 2018 yılında 23 il karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu iller arasında 2015 yılında 14 il ve 2018 yılında 13 il güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. HS 04 (süt ürünleri, yumurtalar, ...) ürün grubu da benzer performansa sahiptir. Bu ürün grubunda 11 il güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken 2018 yılında 7, 2015 yılında ise 6 il orta karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunların yanında HS 19 (hububat, un, ...), HS 7 (yenilen sebzeler ...) ve HS 2 (etler ve yenilen sakatat) ürün grupları da dikkat çekici performansa sahiptir. HS 8 (yenilen meyveler ...) ürün grubunda 2015 yılında 21 il ve 2018 yılında 22 il karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasına rağmen sadece 1 ilin 2018 yılında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan en düşük performansların görüldüğü ürün grupları olarak HS 24 (tütün ...) ve HS 13 (Lak, sakız, ...) ön plana çıkmaktadır. Bu iki ürün grubunu HS 01 (canlı hayvanlar), HS 14 (örülmeye elverişli bitkisel maddeler ...) ve HS 15 (hayvansal ve bitkisel yağlar ...) takip etmektedir. Bu belirtilen gruplarda üretimin çok az sayıda illerde toplandığı anlaşılmaktadır. Örneğin HS 24 ürün grubunda sadece iki ilin karşılaştırmalı üstünlüğü vardır bunlardan birinin AKÜ indeks değeri 4'den büyüktür. Dikkat çekici diğer bir husus ise iki yıl arasında önemli değişikliklerin ortaya çıkmasıdır. Örneğin HS 15 ürün grubunda 2015 yılında 3 tane il güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken bu durumlarını 2018 yılında koruyamamışlardır. Tablo 3, bu kriter göz önüne alınarak incelendiğinde benzer durumun hemen her ürün

grubunda yaşandığı görülmektedir. Bu durum ise tarımsal üretimin dönemsel ya da mevsimsel etkilerden arındırılmadığının bir işareti olarak yorumlanabilir.

Aşağıdaki Tablo 4 ise il düzeyinde hesaplanan AKÜ indeks değerlerini göstermektedir.

Tablo 4: İllere göre AKÜ indeks sonuçları: HS ürün grup sayısı

		2015				2018			
		0<AKÜ<1	1<AKÜ<2	2<AKÜ<4	4<AKÜ	0<AKÜ<1	1<AKÜ<2	2<AKÜ<4	4<AKÜ
1	Adana	14	3	3	4	15	0	3	6
2	Adıyaman	22	0	0	2	22	0	1	1
3	Afyon	19	1	2	2	21	0	1	2
4	Ağrı	18	2	3	1	17	3	2	2
5	Amasya	22	0	1	1	21	0	1	2
6	Ankara	12	7	5	0	13	8	1	2
7	Antalya	19	2	1	2	20	1	1	2
8	Artvin	19	1	1	3	20	1	2	1
9	Aydın	22	1	1	0	22	1	1	0
10	Balıkesir	16	2	4	2	16	0	6	2
11	Bilecik	22	0	0	2	22	0	1	1
12	Bingöl	23	0	0	1	21	1	1	1
13	Bitlis	23	0	0	1	22	0	2	0
14	Bolu	21	2	0	1	19	2	0	3
15	Burdur	19	0	0	5	20	2	0	2
16	Bursa	17	1	1	5	16	1	4	3
17	Çanakkale	20	1	1	2	20	1	2	1
18	Çankırı	21	0	2	1	22	0	1	1
19	Çorum	18	1	3	2	17	2	4	1
20	Denizli	15	2	1	6	18	2	1	3
21	Diyarbakır	19	2	1	2	20	0	2	2
22	Edirne	18	4	1	1	18	2	3	1
23	Elazığ	21	1	1	1	23	0	0	1
24	Erzincan	22	0	1	1	23	0	0	1
25	Erzurum	23	0	0	1	21	2	0	1
26	Eskişehir	20	0	2	2	19	3	0	2
27	Gaziantep	16	6	1	1	17	4	3	0
28	Giresun	21	1	1	1	21	1	0	2
29	Gümüşhane	22	0	2	0	23	0	0	1
30	Hakkari	23	0	0	1	18	3	1	2
31	Hatay	19	2	3	0	21	1	2	0
32	Isparta	20	1	2	1	18	3	2	1
33	Mersin	15	5	3	1	17	4	0	3
34	İstanbul	17	2	5	0	16	3	5	0
35	İzmir	19	1	2	2	18	3	2	1
36	Kars	24	0	0	0	23	0	0	1
37	Kastamonu	22	0	0	2	21	1	1	1
38	Kayseri	16	3	3	2	18	3	2	1
39	Kırklareli	22	0	0	2	21	1	0	2
40	Kırşehir	18	3	1	2	20	1	0	3
41	Kocaeli	19	2	0	3	18	1	3	2
42	Konya	16	2	3	3	17	1	3	3
43	Kütahya	23	0	0	1	22	1	0	1
44	Malatya	20	2	1	1	20	0	2	2
45	Manisa	18	4	2	0	19	4	1	0

46	Kahramanmaraş	19	2	0	3	16	2	4	2
47	Mardin	20	1	0	3	21	0	1	2
48	Muğla	21	1	1	1	22	1	0	1
49	Muş	23	0	0	1	23	0	0	1
50	Nevşehir	20	2	1	1	19	3	0	2
51	Niğde	20	2	2	0	20	1	2	1
52	Ordu	22	1	0	1	22	1	0	1
53	Rize	19	2	2	1	16	6	0	2
54	Sakarya	17	0	4	3	18	2	2	2
55	Samsun	19	1	1	3	20	1	0	3
56	Siirt	21	0	1	2	22	0	1	1
57	Sinop	21	1	0	2	20	2	1	1
58	Sivas	20	2	1	1	21	1	1	1
59	Tekirdağ	21	1	0	2	21	0	1	2
60	Tokat	21	0	2	1	21	0	1	2
61	Trabzon	21	1	2	0	22	0	2	0
62	Tunceli	20	2	0	2	21	1	0	2
63	Şanlıurfa	20	3	0	1	17	2	3	2
64	Uşak	19	0	1	4	20	0	1	3
65	Van	18	5	1	0	21	0	1	2
66	Yozgat	20	2	1	1	21	0	2	1
67	Zonguldak	21	0	1	2	21	1	0	2
68	Aksaray	21	0	0	3	21	1	0	2
69	Bayburt	22	0	0	2	24	0	0	0
70	Karaman	22	0	1	1	22	0	0	2
71	Kırkkale	22	0	0	2	20	2	0	2
72	Batman	19	2	2	1	20	0	2	2
73	Şırnak	17	5	1	1	17	4	2	1
74	Bartın	21	1	1	1	23	0	0	1
75	Ardahan	24	0	0	0	24	0	0	0
76	Iğdır	17	2	3	2	22	1	0	1
77	Yalova	19	0	0	5	19	0	1	4
78	Karabük	18	0	4	2	21	0	0	3
79	Kilis	18	2	2	2	15	3	2	4
80	Osmaniye	21	1	2	0	20	2	0	2
81	Düzce	18	3	1	2	19	4	1	0

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ilk dikkat çekici olan nokta birçok ilin sadece bir ya da iki ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduklarıdır. Bu noktada en dikkat çekici olan iller ise Ardahan, Bayburt, Karaman, Muş, Kütahya, Kars, Kastamonu, Kırklareli, Gümüşhane, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Bingöl, Adıyaman ve Bitlis'tir. Ardahan hem 2015 hem de 2018 yıllarında hiçbir ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir. Bayburt, 2015 yılında HS 07 (yenilen sebzeler ...) ve HS 09 (kahve, çay, ...) ürün gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken 2018 yılında hiçbir ürün grubunda üstünlüğü yoktur. Muş, 2015 yılında sadece HS 12 (yağlı tohum ve meyveler ...) ve 2018 yılında HS 08 (yenilen meyveler ...) ürün gruplarında güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Kars 2015 yılında hiçbir ürün grubunda üstünlüğe sahip değil iken 2018 yılında HS 23'de (gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri ...) karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. 2018 yılında Gümüşhane ve Erzincan sadece HS 20 (sebzeler, meyveler ...) ve Elazığ sadece HS 02 (etler ve yenilen sakatat) ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirlerdir.

En iyi performansa sahip olan iller ise Ankara, Adana, Burdur, Bursa, Denizli, Gaziantep, Mersin ve Konya'dır. Ankara 12 ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken 2018 yılında sadece ikisinde güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Burdur, 2015 yılında beş farklı ürün grubunda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken bu rakam 2018 yılında ikiye gerilemiştir. 2015 yılında Adana dört, Bursa beş ve Denizli altı ürün grubunda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken 2018 yılında Adana altı, Bursa ve Denizli üç ürün grubunda güçlü üstünlüğe sahiptir. Bu bağlamda iki yıl arasında performansını geliştiren tek ilin Adana olduğu görülmektedir.

2015 ve 2018 yıllarında HS 01 (canlı hayvanlar)'de en yüksek AKÜ indeks değerine sahip olan il Kilis'tir. HS 02'de 2015 yılında Bolu, 2018 yılında ise Elazığ en yüksek AKÜ değerine sahiptir. HS 03'de (balıklar, kabuklu hayvanlar ...) her iki yılda da Muğla, HS 04'de (süt ürünleri, yumurtalar) Kütahya, HS 05'de (diğer hayvansal ürünler ...) Zonguldak, HS 07'de (yenilen sebzeler ...) Kastamonu, HS 09'da (kahve, çay, ...) Bartın, HS 10'da (hububat) Adıyaman, HS 13'de (Lak, sakız, ...) Mersin, HS 16'da (et, balık, ...) Çanakkale ve HS 24'de (tütün ...) İzmir en yüksek indeks değerlerine sahiptirler. 2015 ve 2018 yıllarında sırasıyla HS 06'da (canlı ağaçlar ve diğer bitkiler ...) Yalova ve Karabük, HS 08'de (yenilen meyveler ...) Malatya ve Muş, HS 11'de (değirmencilik ürünleri ...) Erzurum ve Bilecik, HS 12'de (yağlı tohum ve meyveler ...) Muş ve Osmaniye, HS 14'de (örülmeye elverişli bitkisel maddeler ...) Diyarbakır ve Adana, HS 15'de (hayvansal ve bitkisel yağlar ...) Şanlıurfa ve Diyarbakır, HS 17'de (şeker ve şeker mamulleri) Hakkâri ve Amasya, HS 18'de (kakao ...) Sakarya ve Hakkâri, HS 19'da (hububat, un, ...) Karaman ve Çankırı, HS 20'de (sebzeler, meyveler, ...) Erzincan ve Gümüşhane, HS 21'de (yenilen çeşitli gıda müstahzarları) Bitlis ve Tekirdağ, HS 22'de (meşrubat, ...) Siirt ve Tunceli, HS 23'de (gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri, ...) Kırıkkale ve Kars en yüksek AKÜ değerlerine sahip olan illerdir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Balassa tarafından geliştirilen AKÜ indeksi yardımıyla Türkiye'deki illerin tarımsal üretimdeki karşılaştırmalı üstünlükleri hesaplanmıştır. 2015 ve 2018 yılları için yapılan hesaplamada HS mal tanım ve sınıflandırma sisteminde yer alan tarımsal ürün gruplarına ait ihracat verileri kullanılmıştır.

Keskingöz (2018) ve Bashimov (2017b)'ye göre Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürün grupları HS 07, HS 08, HS 11, HS 14, HS 17, HS 19, HS 20, HS21 ve HS 24'dür. Bunun yanında net ithalatçı pozisyonunda olduğu ve karşılaştırmalı dezavantaja sahip olunan ürün grupları ise HS 01, HS 10, HS 12, HS 13, HS 15 ve HS 23'dür. Söz konusu iki çalışma bulgularına göre Türkiye'nin 24 ürün grubunun yaklaşık olarak yarısında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu çalışmada hesaplanan illere ait AKÜ indeks sonuçları da literatürde yer alan diğer çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürün gruplarında görece daha fazla ilin rekabet gücü yüksek bulunmuştur. Örneğin HS 07 ürün grubunda 23 ilin ve HS 08'de 22 ilin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde HS 11'de 24 il, HS 19'da 23 il ve HS 20'de 21 il karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunun yanında HS 14, HS 17 ve HS 21'de daha az ilin (ortalama olarak 10-12) karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Fakat en ilginç sonuç HS 24'de ortaya çıkmaktadır. Bu ürün grubunda sadece iki ilin (İstanbul ve İzmir) karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Bu illerden İzmir güçlü karşılaştırmalı

üstünlüğe sahip iken, İstanbul zayıf karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Diğer taraftan Türkiye'nin net ithalatçı olduğu ürün grupları içerisinde HS 01'de 10 ilin, HS 10'da 14 ilin, HS 12'de 20 ilin, HS 23'de 17 ilin ve HS 15'de 7 ilin Türkiye'nin ihracat performansı içerisinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı HS 04 ürün grubunda 19 ilin yüksek AKÜ indeks değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu illerden 11'nin ise AKÜ indeks skoru 4'den büyüktür yani güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahiplerdir. Bu durum ciddi ve istikrarlı bir tarımsal politika uygulanmadığı takdirde bu illerin tarımsal gelirlerinde gelecek dönemlerde önemli sıkıntıların yaşanabileceğine işaret etmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar Türkiye'de herhangi bir ilin sahip olduğu tarımsal yapısı veya üretimi ile ön plana çıkmadığını ifade etmektedir. Birçok il sınırlı sayıda tarımsal ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ayrıca illerin hesaplanan AKÜ indeks değerlerinde iki yıl arasında görülen ciddi farklılaşma tarımsal üretimin geleneksel bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Türkiye'nin dünya piyasasında rekabet gücüne sahip olduğu ürün gruplarında, ülke sınırları içerisinde birçok ilin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması herhangi bir ilin ihracat performansı ile ön plana çıkmadığını göstermektedir. Bunun yanında dünya piyasasında dezavantaja sahip olunan ürün gruplarında dahi birçok ilin ülke sınırları içerisinde rekabetçi pozisyonda olmaları kaynakların optimal kullanılmadığına işaret etmektedir. Söz konusu illerin tarımsal üretimleri, ülkenin rekabet üstünlüğüne sahip olmamasından dolayı zaman içerisinde olumsuz yönde etkilenecek ve kaynak dağılımı üzerinde negatif etkiler ortaya çıkaracaktır.

Tartışılan bütün konular Türkiye'deki tarımsal üretimin çok küçük bir oranının piyasaya yönelik yapıldığını göstermektedir. Bu durumu ortadan kaldırmak için illere en yüksek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürün gruplarına göre teşvikler verilmelidir. Böyle bir politika tercihi biryandan büyük ölçekli tarımsal işletmelerin kurulmasına ve dış piyasaya yönelik üretimin yapılmasına yardımcı olacak diğer yandan tarımsal üretimin ve gelirin daha istikrarlı bir yapıya kavuşmasına yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and "Revealed" Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99-123
- Balassa, B. ve Noland, M. (1989). "Revealed" Comparative Advantage in Japan and the United States. *Journal of International Economic*, 4(2), 8-22.
- Baltacı, A., Burgazoğlu, H. ve Kılıç, S. (2012). Türkiye'nin Rekabetçi Sektörleri ve Trakya Bölgesinin Payı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-19
- Bashimov, G. (2017a). MINT Ülkelerinde İhracatın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Perspektifinden Analizi: Tarım ve Gıda Ürünleri Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(6), 235-253
- Bashimov, G. (2017b). Türkiye'nin Tarım ve Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(3), 319-330

- Bashimov, G. (2018). Türkiye’de Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünlerin Dış Ticaret Yapısının Analizi. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 1-13
- Beyene, H.G. (2017). Trade Integration and Revealed Comparative Advantages of Sub-Saharan Africa and Middle East and North Africa Merchandize Export. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 38(1), 55-96
- Çoban, O., Peker, A.E. ve Kubar, Y. (2010). Türk Tarımının Avrupa Birliği Ülkeleri Karşısındaki Sektörel Rekabet Gücü. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 247-266
- Erkan, B. (2012). Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 195-218
- Erkan, B., Arpacı, B.B., Yaralı, F. ve Güvenç, İ. (2015). Türkiye’nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükler. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 18(4), 70-76
- Erlat, G. ve Erlat, H. (2012). Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ile Olan Ticareti, 1990-2002. *Tartışma Metni 2012/26, TEK*, 1-17
- Fidan, H. (2009). Comparison of Citrus Sector Competitiveness between Turkey and EU-15 Member Countries. *HortScience*, 44(1), 89-93
- Filiztekin, A. (2006). Türkiye’de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Evrimi. *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikası*, 1(1), 101-116.
- Güneş, S. ve Tan, M. (2017). Static and Dynamic Revealed Comparative Advantage: A Comparative Analysis of Turkey and Russia. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 4(3), 22-38
- Hinloopen, J. ve Marrewijk, C.V. (2001). On the Empirical Distribution of the Balassa index. *Review of World Economics*, 137(1), 1-35
- Kalaycı, C. (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), 133-147
- Karaalp, H.S. (2011). Competitiveness of Turkey in Eurasia: A Comparison with CIS Countries. *China-USA Business Review*, 10(9), 727-744
- Keskingöz, H. (2018). Türkiye’nin Tarım Sektörünün Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemiyle Analizi. *BMIJ*, 6(2), 508-523
- Kuşat, N. (2019). Su Ürünleri Sektörü Rekabet Gücü Analizi: Türkiye ve Beş Lider Ülke Örneği. *Acta Aquatica Turcica*, 15(1), 43-54
- Liesner, H.H. (1958). The European Common Market and British Industry. *The Economic Journal*, 68(270), 302-316
- Özgün, F. ve Uzunöz, M. (2017). Evaluation of Global Competitiveness Power of Food Sector in Turkey: An Analysis of Revealed Comparative Advantages (RCA). *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 6(4), 2319-7717

- Peker, A.E. (2015). Türkiye Hububat ve Baklagil Alt Sektörünün Avrupa Birliği Pazarı Karşısındaki Rekabet Gücü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-20
- Saraçoğlu, S. (2015). Türkiye Tarım Ürünlerinin Avrupa Birliği Ülkelerinin Tarım Ürünleri Karşısındaki Uluslararası Rekabet Gücü. EY International Congress on Economics II "Growth, Inequality and Poverty", November, Ankara.Turkey.
- Sarıçoban, K. ve Kösekahyaoglu, L. (2017). Türkiye'nin Tarımsal Ürünlerdeki İhracat Rekabet Gücünün Ölçülmesi: 1996-2015 Dönemi Üzerine Bir Analiz. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(7), 78-96
- Serin, V. ve Civan, A. (2008). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: A Case Study for Turkey towards the EU. *Journal of Economic and Social Research*, 10(2), 25-41
- Şahin, D. (2016). Tarımsal Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğün Ölçümü: Türkiye Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2177-2184
- Şahinli, M.A. (2012). Rekabet Gücü: Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Canlı Hayvancılık Sektörünün Durumu. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 22(2), 91-98
- Şahinli, M.A. (2013). Comparative Advantage of Agriculture Sector between Turkey and European Union. *African Journal of Agricultural Research*, 8(10), 884-895
- Şahinli, M.A. (2014). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Turkey Agriculture Sector. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(3), 210-217
- Terin, M. ve Yavuz, F. (2019). Türkiye Kanatlı Eti Sektörünün Uluslararası Rekabetçiliğinin Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 22(Ek Sayı:1), 188-194
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim 05.10.2019)
- Vollrath, T.L. (1991). A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127, 265-280
- Yalçınkaya, H., Çılbant, Ç., Erataş, F. ve Hartoğlu, D. (2014). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24, 41-57